

RĂSPUNSURILE LUI MIHAIL SADOVEANU LA ANCHETA ALR I

În dialectologia clasică, variația lingvistică este studiată numai din perspectivă diatopică. Selectarea informatorilor (în anchetele dialectale) este edificatoare în acest sens. Ei trebuie să fie țărani, localnici, cu instrucție școlară minimă și cu contacte sociale extracomunitare cât mai reduse. Atlasele lingvistice naționale sunt orientate, astfel, numai spre „vorbirea țărănească”, variația din punct de vedere sociocultural fiind neglijată.

Atlasul lingvistic român I aduce o inovație importantă față de atlasele altor limbi, și anume anchetarea pentru fiecare dintre provinciile noastre istorice a câte unui scriitor reprezentativ: Mihail Sadoveanu pentru Moldova, Ion Agârbiceanu pentru Transilvania și Ion Alexandru Brătescu-Voinești pentru Muntenia. Acest lucru permite studierea limbii vorbite de localnicii fără instrucție superioară în comparație cu limba claselor culte. Scopul acestei inovații este precizat de Sextil Pușcariu chiar în prefața la ALR I: „Mai mult de 80% din locuitorii români ai României fiind țărani, cele mai multe puncte cercetate au fost la țară. Spre a nu neglija însă limba claselor culte, am urmat o sugestie ce ne-a fost făcută de d-l profesor universitar D. Caracostea și am chestionat și trei din scriitorii noștri consacrați, din cele trei provincii principale ale țării, domni: I. A. Brătescu-Voinești (muntean), M. Sadoveanu (moldovean) și I. Agârbiceanu (transilvănean)” (Pușcariu 1938, p. 10). Intuind avantajele unei astfel de anchete, același lingvist subliniază: „Nu numai pronunțarea lor [a scriitorilor], care păstrează un accent localnic mai puternic decât s-ar crede, este interesantă, ci și modul în care reacționează cineva care este obișnuit să caute în vocabular cuvântul potrivit în fiecare ocazie, dacă este chemat să denumească spontan termenul pentru o noțiune. Căci răspunsurile sunt mai puțin precise ca la omul simplu și constau într-o întregă serie de sinonime în care scriitorii își dau silința să stabilească nuanțe semantice” (Pușcariu 1933, apud Marinescu 1996–1997, p. 113).

O investigație asemănătoare a fost realizată într-un atlas mai puțin cunoscut: *Atlasul lingvistic al Noii Anglii (LANE)*, chestionându-se „informatori aparținând la trei tipuri socioculturale distincte și două categorii de vârstă” (Marinescu 1996–1997, p. 112).

Deși foarte mulți lingviști au sesizat importanța deosebită pe care o are această inovație a ALR I în studierea repertoriului verbal al limbii române, nici unul nu a inclus-o în cercetările făcute, cu excepția lui Bogdan Marinescu (1996–1997). Acesta a valorificat datele din ALR I, selectând câteva dintre particularitățile limbii vorbite de cei trei scriitori chestionați (în raport cu varietățile populare).

Având în vedere importanța acestei inovații, pe de-o parte, și, pe de altă parte, faptul că a fost atât de neglijată, ne-am permis să încercăm să o valorificăm în lucrarea de față.

Ne-am propus, așadar, să studiem limba vorbită de Sadoveanu, așa cum o percepe el, respectiv cum se reflectă în răspunsurile la ancheta ALR I, în comparație cu graiul moldovean (din nordul Moldovei) și, respectiv, cu limba literară. În măsura posibilităților, am urmărit și cum se realizează faptele consemnate în ALR I în opera scriitorului.

Ne vom referi la „accentul localnic” al lui Sadoveanu în comparație cu graiul moldovean, pe de o parte, și cu limba literară, pe de altă parte. Precizăm că vom avea în vedere numai graiul din nordul Moldovei, zona natală a lui Sadoveanu sau, mai bine zis, regiunea pe care o simte el ca fiindu-i natală: „...vocabularul cu care urechea mea a fost obișnuită în Valea Moldovii și a Bistriții” (Țepelea și Bulgăr 1973, p. 348).

Am ales un singur scriitor, pentru că, altfel, lucrarea ar fi avut dimensiuni mult prea mari. Ne-am oprit la Sadoveanu, deoarece el ilustrează direcția tradițională în evoluția limbii române literare.

Am lucrat pe hărțile celor două volume apărute din ALR I și, pentru a compara limba vorbită de Sadoveanu cu cea scrisă, am folosit operele apărute la Editura Minerva, 1981, în ediția alcătuită de Cornel Simionescu și Fănuș Băileșteanu. Trebuie să amintim că această ediție ne-a ușurat munca, întrucât ea cuprinde note și indici referitori la o serie de termeni folosiți de autor în scrierile sale.

Am comparat pe rând: idiolectul lui Sadoveanu (= S) cu graiul moldovenesc de nord (= M), apoi S cu formele din limba literară. Am grupat rezultatele după criteriile: fonetic, morfologic și lexical. Nu am putut analiza fenomenul și din punct de vedere sintactic, întrucât datele din ALR I nu ne permit acest lucru. Pentru o prezentare clară, am preluat, de la B. Marinescu, clasificarea în izomorfisme (trăsături comune) și heteromorfisme (trăsături diferențiatore).

1. IDIOLECTUL LUI SADOVEANU – GRAIUL MOLDOVENESC DE NORD

1.1. HETEROMORFISME

Prezența unor astfel de heteromorfisme în raport cu graiurile populare (graiul moldovean) este subliniată chiar de Sadoveanu:

- S: creeru; – în Moldova se zice *criiâr* „creier” (h. 13);
- S: plămîn; – țaranul zice *plămîj* „plămân” (h. 45);
- S: míros; – în Moldova se zice *aĕinos* „miros”(h. 77);
- S: mă plimb; – la munte se zice *mă preumblu* „mă plimb” (h. 96);
- S: mor spun eu; – poporul zice *mórju* „mor” (h. 285).

1.1.1. Fonetica

1.1.1.1. Vocalismul

În caul substantivului *băj^{et}*, diftongul *ja* este înlocuit cu *je*. Sadoveanu păstrează forma cu *ja*:

– S: *băj^{át}* – M: *băj^{ét}* (h.184).

În unele cazuri *e* se păstrează în idiolectul lui Sadoveanu, iar în Moldova trece la *a*:

– S: *teh^{új}* – M: *tah^{új}* (h. 135).

Acolo unde *e* medial neaccentuat se închide la *i*, în graiul moldovean, în idiolectul scriitorului se menține nealterat:

– S: *p^întece* – M: *p^întiși* (h. 42);

– S: *a venit* – M: *o viⁿít* (h. 72).

După consoanele *j*, *ș*, *ț*, *e* trece la *i* în graiul moldovean (fenomen care lipsește la Sadoveanu):

– S: *jeg* – M: *j^îg* (h. 131);

– S: *m^uășe* – M: *m^uăș^î* (h. 212).

După dentalele *t*, *d*, *n*, *l*, ușor palatalizate, vocala *e* trece la *ă*, realizând astfel diftongul *ja* (în Moldova, nu și în idiolectul scriitorului):

– S: *neb^{ún}* – M: *n^îăb^{ún}* (h. 134);

– S: *v^{ín}dec* – M: *v^{ín}d^ăăc* (h. 137).

După *r* în poziție accentuată sau posttonică, diftongul *ea* trece la *ja* în idiolectul lui Sadoveanu; în schimb, în Moldova se menține nealterat:

– S: *mătr^îăț^î* – M: *mătr^eăț^î* (h. 11).

Precedat de labiala *b* sau de africcatele *č*, *g*, diftongul *ea* trece la *ja* în idiolectul scriitorului și se monoftonghează în *a* în graiul moldovean:

– S: *g^îăⁿî* – M: *z^ân^î* (h. 20);

– S: *alb^îăț^â* – M: *alb^âț^î* (h. 111).

La Sadoveanu, vocala *e*, precedată de africcata *č*, trece la *ă*. În Moldova *č* devine *ș*, iar vocala *e* trece la *ă*. Se poate ca scriitorul să-și fi controlat pronunția *č* (și nu *ș*), scăpându-i celalaltă transformare (*e* > *ă*):

– S: *clipo^čăsc* – M: *clipo^șăsc* (h. 75).

La această serie se adaugă și diferențele dintre formele alternante de realizare a vocalelor – în idiolectul lui Sadoveanu – și formele stabile, unice – în graiul moldovean:

Închiderea lui *ă* final la *â*, *î*, fenomen specific acestui grai, apare și la Sadoveanu, însă nu constant (în unele cazuri *ă* se menține nealterat):

– S: *cu^ădă* – M: *cu^âd^î* (h. 10);

– S: *zab^âl^î* – M: *zab^âl^î* (h. 27).

Acest fenomen (închiderea lui *ă* la *î*) are ca urmare, în planul morfologiei, neutralizarea opoziției de număr la unele substantive feminine (în graiul moldovean, nu și la Sadoveanu):

– S: mușâ; mușe – M: mușî; mușî (h. 212).

ă final cunoaște același grad de închidere în ambele idiomuri, în unele cazuri, iar în alte cazuri, grade diferite. Atunci, gradul de închidere este mai mare în graiul moldovean (*i*) decât în limba vorbită de scriitor (*â*):

–*â*:

– S: albi^â – M: alb^â (h. 111);

– S: ț^â – M: ț^â (h. 164).

–*î*:

– S: mătri^â – M: mătre^â (h. 11).

ă se închide la *i* nu numai în poziție finală, ci și medială. Și aici apar forme duble – la Sadoveanu – și forme unice – în Moldova:

–*î*:

– S: mînînc – M: mînînc (h. 80);

–*ă*:

– S: nănăș – M: nînăș (h. 216).

Precedată de consoanele *č, ĝ, s, z, ș, j, ț, đ* și uneori *r*, vocala palatală *e* trece la corespondenta ei din seria centrală, *ă*. Acest fenomen se întâlnește frecvent în graiul moldovean și mai rar în idiolectul scriitorului (unde alternează cele două forme):

–*e*:

– S: mă grijesc – M: mă grijăsc (h. 284);

–*ă*:

– S: însur^ă – M: însur^ă (h. 269).

Închiderea lui *e* final la *i* constituie o trăsătură caracteristică a subdialectului moldovean. Scriitorul păstrează, de regulă, vocala *e* intactă, însă există și câteva răspunsuri în care trece la *i*:

–*e*:

– S: zab^e – M: zabⁱ (h. 27);

–*i*:

– S: mas^e – M: masⁱ (h. 30).

–*e* > –*i* apare și în instrumentele gramaticale fără accent în frază în Moldova și, în rare cazuri, la Sadoveanu.

–*e*:

– S: pe – M: pi (h. 143);

–*i*:

– S: di – M: di (h. 190).

Această tendință de închidere a vocalelor anterioare se află în strânsă legătură cu accentul. În ceea ce privește locul acestuia, el se deosebește de cel din limba literară în foarte puține cazuri (în subdialect, iar în idiolect în și mai puține):

– S: óftigă – M: oftigă (h. 122);

– S: bólnav – M: bólnav (h. 133).

După consoanele *s, z, ș, j, ț, Ț*, vocala *i* trece la corespondenta sa centrală *î* (în Moldova). La Sadoveanu întâlnim ambele realizări (*i, î*):

i:

– S: cȃosîță – M: cosîță (h. 10);

– S: soțîje – M: soțije (h. 271);

î:

– S: amorțit – M: amorțit (h. 150);

– S: ursîtuăre – M: ursitóri (h. 241).

Acest fenomen (trecerea lui *i* la *î*) se explică prin pronunțarea dură a consoanelor, care nu mai admit după ele decât vocale din seria centrală.

Trecerea lui *ă* proton la *a* se întâlnește mai frecvent în graiul moldovean decât la Sadoveanu. Acesta din urmă păstrează vocala *ă* intactă în cele mai multe cazuri:

ă:

– S: vărsăt – M: varsăt (h. 117);

– S: bărbăt – M: barbăt (h. 204);

a:

– S: zabálî – M: zabáli (h. 27).

Se constată și procesul invers, de trecere a lui *a* la *ă*, însă în poziție accentuată în Moldova (fenomen mai puțin frecvent în răspunsurile scriitorului):

a:

– S: vătăm – M: vătăm (h. 147).

1.1.1.2. Consonantismul

Una dintre trăsăturile caracteristice ale subdialectului moldovean este trecerea africatelor *č* și *ğ* la fricativele *ș, ũ*. În idiolectul lui Sadoveanu se păstrează africatele:

č > *ș*:

– S: pînteče – M: pîntiși (h. 42);

– S: încet – M: înșăt (h. 55);

ğ > *ž*:

– S: ģjánî – M: žánî (h. 20);

– S: déğet – M: déžăt (h. 50).

Sadoveanu elimină, de asemenea, palatalizarea labialelor, fenomen caracteristic graiului moldovean. Acest proces se prezintă în faze diferite ($p \rightarrow p\acute{k} \rightarrow k \rightarrow p\acute{t}' \rightarrow t' \rightarrow p\acute{c} \rightarrow \acute{c}$)

$p \rightarrow p\acute{k}$:

– S: copíl – M: copkíl (h. 181);

$p \rightarrow k$:

– S: piéle – M: kjeéli (h. 3);

$p \rightarrow pt'$

– S: copíji – M: copt'íji (h. 183);

$p \rightarrow t'$

– S: mă scárpín – M: mă scárt'in (h. 92);

$p \rightarrow p\hat{c}$:

– S: stupésc – M: stopcâsc (h. 87);

$p \rightarrow \hat{c}$:

– S: suspín – suscín (h. 85).

Consoana labială *b* se palatalizează la *g'*:

– S: ștírbi – M: ștírgi (h. 69)

În nordul Moldovei, labiala *m* se întâlnește în stadiile de palatalizare *mń*, *ń*:

$m \rightarrow mń$:

– S: míre – M: mńire (h. 256);

$m \rightarrow ń$:

– S: lumínă – M: luńină (h. 19).

În idiolectul scriitorului, labiodentalele *f*, *v* se păstrează nealterate. În schimb, în nordul Moldovei, ele se palatalizează în stadiile *ș*, *ú*:

$f \rightarrow \hat{s}$:

– S: fír – M: șir (h. 8);

$v \rightarrow \hat{u}$:

– S: visăz – M: žisăz (h. 73).

Dentalele *t* și *d*, urmate de vocalele prepalatale *e*, *i* și *iot*, nu se alterează în subdialectul moldovean decât în câteva puncte din nord. Sadoveanu le păstrează intacte, cu excepția a două cazuri, în care întâlnim sunetele intermediare între oclusivele dentale și oclusivele palato-alveolare: *d'*, *t'*.

– S: d'ínte – M: dínți

d'ínt'e (h. 29);

– S: ștírbi – M: șt'írgi (h. 69);

$d > d'$:

– S: mă víndec – M: mă vánd'ic (h. 137);

$t > t'$:

– S: scarlatină – M: scarlat'ínî (h. 116).

Dentala nazală *n* se palatalizează în *ń* în Moldova (fenomenul nu este prezent la Sadoveanu):

– S: a venít – M: o vińít (h. 72).

În Moldova se înregistrează și iotacizarea dentalelor. Sadoveanu, în schimb, păstrează dentalele nealterate:

– S: țin – M: țń (h. 106).

Uneori vibranta dentală *r* devine nazală dentală *n*. Acest fenomen poate fi explicat prin influența labialelor *m*, *p* asupra dentalei pe care o precedă sau poate fi vorba despre o formă hipercorectă, atestând un vechi rotacism:

– S: miros – M: ańinos (h. 77).

În subdialect întâlnim și unele fonetisme arhaice, stadii mai vechi din evoluția anumitor sunete din latină. Este cazul africateri *Ū*:

– S: grumaz – M: grumađ (h. 36).

În ceea ce privește cuvântul *doctor*, în graiul moldovean se păstrează varianta ce conține grupul consonantic *ft* (*doftor*). Această variantă provine din vechiul slav *dohtorŭ* (rezultat, la rândul lui, din latinescul *doctor, -oris*), care a dat în românește *dohtor*. Ulterior, prin înlocuirea lui *h* cu *f*, a apărut forma *doftor*. Sadoveanu folosește varianta cu *ct* (*doctor*), care a intrat în limba română abia în secolul al XIX-lea:

– S: dóctor – M: dóftor (h. 108).

Sadoveanu păstrează sunetul *k* nealterat, dar în graiul moldovean el se transformă în *t'* sau *č*:

– S: rărúnki – M: rărúnt' (h. 48);

– S: urék – M: uréc (h. 53).

Consoanele *s*, *z*, *ș*, *ț*, *Ū* sunt dure în Moldova și moi la Sadoveanu (în cea mai mare parte):

– S: çușoșă – M: cosoșă (h. 10);

– S: șira – M: șîra (h. 40).

1.1.1.3. *Accidente fonetice*

În graiul moldovean se înregistrează cazuri de proteză vocalică (acest fenomen nu este prezent la Sadoveanu):

– S: míros – M: amíros (h. 77).

Asimilarea consonantică se întâlnește în Moldova, dar lipsește din idiolectul scriitorului ($n - l > n - n$):

– S: nalt – M: nant (h. 60).

În graiul moldovean apare o variantă arhaică a verbului *a se plimba*, și anume *a se primbla*, care, prin disimilare consonantică, devine *a se plimba* (această ultimă formă este prezentă și în idiolectul lui Sadoveanu):

– S: mă plimb – M: mă primblu (h. 96).

1.1.2. *Morfologia*

Unele substantive prezintă variație la desinența de plural în subdialect. La Sadoveanu avem o singură formă:

– S: ursițuăre – M: ursițóri

ursițóri (h. 241).

Articolul posesiv genitival are caracter variabil la Sadoveanu și invariabil (*a*) în graiul moldovean:

– S: văr dî-al dóiĭlea – M: văr a dóiĭlea (h. 177).

Gradul superlativ se exprimă cu ajutorul locuțiunii adverbiale *de tot* în idiolectul scriitorului, iar în subdialect această locuțiune alternează cu cuvântul *tare*:

- S: de tot frumúasă – M: di tot frumúasă
tare frumúásî (h. 245).

În subdialectul moldovean se observă realizări diverse ale pronumelui demonstrativ, dintre care una coincide cu forma prezentă în idiolectul scriitorului:

- S: ásta – M: ásta
aiásta
iásta (h. 246).

Verbul *a fi*, la persoana a III-a singular, indicativ prezent, are forma *îă* în idiolectul scriitorului, iar în graiul moldovean se mai adaugă formele *îésti*, *îj* și *ij* (h. 245).

În unele localități din nordul Moldovei se păstrează formele iotacizate la verbele care se termină la prezent în *-n*. (Scriitorul folosește formele care conțin dentala.)

- S: țin – M: țîi (h. 106).

Astfel, opoziția dintre persoana I și a II-a singular se neutralizează:

- S: spun; spuî – M: spuî; spuî (h. 107).

Sadoveanu oferă două forme pentru persoana I singular a verbului *a simți* (*simt*, *simțesc*), pe când moldovenii folosesc numai varianta care include sufixul *-esc* (pronunțat *-ăsc*) (h. 104).

Auxiliarul perfectului compus are, la persoana a III-a singular, forma *a* (în idiolect) și *o* (în subdialect):

- S: mi-a venit în mînte – M: n-o vihit în mînti (h. 72).

Interjecția *vai* apare la Sadoveanu în forma *văljo*, *văljo*, *vaj* (h. 141).

1.1.3. Lexicul

Există o serie de elemente lexicale în graiul moldovean care nu apar în idiolectul scriitorului, fiind înlocuite cu alți termeni:

- S: țestă – M: tidvă (h. 7);
- S: cuapsă – pulpî (h. 56);
- S: maștihă – M: mamî vitricî, di al dojiile (h. 157).

În special în cazul termenilor care denumesc grade de rudenie și mai puțin în alte cazuri, în graiul moldovean apar mai mulți termeni, dintre care unul coincide cu cel folosit de Sadoveanu:

- S: bunic – M: bunic, moș (h. 169);
- S: starpâ – starpî, știrî (h. 225).

Locuțiunea verbală *a face cu ochiul* își menține forma de realizare în idiolectul scriitorului. În Moldova este mai frecventă varianta care include prepoziția *din* (pronunțată *dî*):

- S: face cu uokiu – M: fac dî uokî (h. 76).

Uneori, scriitorul folosește două sinonime (unul literar și unul moldovenesc):

– S: scuiþ, stupesc – M: stukiãsc (h. 87).

În ceea ce privește termenii de adresare pentru persoane de (aproximativ) aceeași vârstă, Sadoveanu folosește lexeme diferite de cele specifice graiului moldovean:

– S: nevastă – M: fa!, tu! (când se adresează unei femei) (h. 199).

1.2. IZOMORFISME

Există un număr destul de mare de izomorfisme (trăsături comune) care demonstrează „accentul localnic” al scriitorului. Iată câteva dintre ele:

1.2.1. Fonetica

1.2.1.1. Vocalismul

După consoana *s* și grupul *st*, diftongul *ea* apare monoftongat în *a* din cauza pronunțării dure a consoanelor respective:

– S: sámă – M: sámî (h. 190);

– S: stárpâ – M: stárpî (h. 225).

În poziție finală accentuată, diftongul *ea* se reduce la *e*. După consoane dure, acesta din urmă trece la *ě*:

– S: măsě – M: măsě (h. 30).

Forma de plural pentru substantivul *mîná* este *mîni* (reducerea diftongului *îi* la *î*):

– S: mîná; mîni – M: mîná, mîni

mîń (h. 49).

1.2.1.2. Consonantismul

În cazul cuvântului *oftică*, oclusiva velară *c* trece la corespondenta ei sonoră *g*:

– S: óftigă – M: oftigă (h. 122).

Sub influența labialei pe care o precedă, *n* se preface în *m*. Fenomenul nu este unul specific moldovenesc, ci popular:

– S: mi-a venít îm mînte – M: n-o vińít îm mînti (h. 72);

– S: mă îmfîiurâ – M: mămfioréz (h. 100).

1.2.1.3. Accidente fonetice

Afereza apare în cazul lui *î* inițial. Acest fenomen duce uneori la apariția nazalei silabice (*ɱ*):

– S: ɱ bráþe – M: ɱ bráþî (h. 234);

– S: nalt – M: nant (h. 60).

Disimilarea lui *r* în *n*:

– S: gutunárî – M: gutunárî „guturai” (h. 112).

Propagarea consonantică:

– S: ġinġină – M: zînzînă „gingie” (h. 32).

Metateza:

– S: coráslă – M: coráslă „colastră” (h. 208).

1.2.2. Morfologia

Trei variante apar pentru verbul *a scrişni*: *scrişneşte*, *crişneşte*, *crişci*. Trebuie menţionat însă că în graiul moldovean este percepută ca fiind mai frumoasă forma fără sufixul *-eşte*: *crişc* (h. 89).

1.2.3. Lexicul

Există o serie de elemente lexicale comune subdialectului moldovean și idiolectului lui Sadoveanu. Iată câteva dintre ele:

– S: puġină – M: puġinî „urdoare” (h. 15);

– S: lumină – M: luínă „pupilă” (h. 19);

– S: ġiġiġi – M: ġiġiġi „beregată” (h. 38);

– S: vătămătură – M: vătămăturî „hernie” (h. 125);

– S: cori – M; cori „pojar” (h. 115);

– S: maŋcă – M: maŋcă „doică” (h. 222).

În cazul cuvintelor *naş*, *naşă*, se preferă forma lungă *nănaş*, *nănaşă*:

– S: nănaş – M: nînaş (h. 216);

– S: nănaşă – M: nînaşî (h. 217).

Referitor la ambianța familială, am notat termeni comuni (pentru Sadoveanu și Moldova) de adresare pentru persoane mai în vârstă:

– S: bădiġe – M: bădiġi „frate mai mare” (h. 162);

– S: leliġă, ŧaġă – M: leliġi, ŧaġi „soră mai mare” (h. 164).

Am observat, aşadar, că cele mai multe izomorfisme apar la nivelul lexicului. În general, Sadoveanu păstrează pentru gradele de rudenie denumirile moldoveneşti. Interesant este că singurele cazuri de heteromorfisme din câmpul semantic al înrudirii implică termeni marcați negativ:

– S: maştiġă – M: mamî vitricî, di al doġile (h. 157);

– S: copil din flori – M: di fatî mari (h. 211).

Scriitorul reține, de asemenea, elemente regionale pentru denumirea bolilor sau a organelor corpului omenesc. Există și aici câteva excepții:

– S: friguri – M: sârbinşăli, arşîġă (h. 110);

– S: dambla – M: muarte gravnică, gută (h. 128);

– S: cuapsă – M: pulpî (h. 56);

– S: ŧestă – M: tidvă (h. 7).

De remarcat este că toate aceste excepții sunt izomorfisme cu limba literară.

În ceea ce privește fonetica, în idiolectul scriitorului apar moldovenismele cu arie mare de răspândire (consoanele *s, z, ș, ț* – dure) și cele slab perceptibile (*ă > î*). Însă nu există o consecvență în această privință. Un posibil criteriu ar fi caracterul marcat / nemarcat din punct de vedere afectiv. Astfel, Sadoveanu rostește *amorțit, însurățul* (izomorfisme), dar *soție, cosiță*.

Există și câteva cazuri în care păstrează accentuarea moldovenească:

– S: míros – M: míros (h.77);

– S: bólnav – M: bólnav (h. 133),

dar

– S: óftigă – M: oftigă (h. 122).

Acest fenomen s-ar putea explica pe baza criteriului frecvenței folosirii cuvântului.

De remarcat că însuși Sadoveanu se delimitează în mod explicit, în anumite cazuri, de unele trăsături lingvistice dialectale (vezi p. 3).

Ne punem acum întrebarea: cu ce înlocuiește Sadoveanu elementele din graiul său natal? Descoperim că scriitorul folosește, în locul moldovenismelor, termeni literari, dar, așa cum vom vedea, nu numai.

2. IDIOLECTUL LUI SADOVEANU – LIMBA LITERARĂ

2.1. HETEROMORFISME

Trebuie să precizăm că aceste heteromorfisme sunt, în cea mai mare parte, trăsături lingvistice comune idiolectului scriitorului și graiului moldovean.

Și pentru că am enumerat deja (în paginile anterioare) izomorfismele respective, vom trece în revistă numai acele particularități ale limbii vorbite de Sadoveanu care nu coincid nici cu limba literară, nici cu graiul moldovean.

2.1.1. Fonetica

2.1.1.1. *Vocalismul*

De cele mai multe ori, vocala *e* se păstrează intactă. Uneori însă, se diftonghează în *je*:

– *e*: – spináre (h. 40);

– *e > je*: – răsárie (h. 233).

După consoane ca *r, b, c, g*, diftongul *ea*, în poziție accentuată, apare ca *ia*:

– mătříáfi (h. 11);

– albjáta (h. 111).

2.1.1.2. Consonantismul

După africata alveolar-palatală *ĉ*, vocala *e* trece la corespondenta ei centrală *ă*, obținându-se forme ca: *ĉăi*, *ĉăl*, *clipoĉăsc*.

Având în vedere că în graiul moldovean de nord apar variantele: *șăl*, *clipoșăsc*, o posibilă explicație pentru formele prezente la Sadoveanu ar fi următoarea: conform opiniei lui Dumistrăcel (1982, p. 377), trecerea lui *ĉ* la *ș* este „supusă frecvent controlului” (fiind vorba despre fonetisme perceptibile). Probabil că scriitorul a păstrat africata, lăsând să-i scape înlocuirea lui *e* cu *ă* (fonetisme nonperceptibile, în cadrul cărora corectările sunt foarte rare):

- *clipoĉăsc* (h. 75);
- *ĉăl* (h. 185);
- *ĉăi* (h. 186).

Apare și aici o inconsecvență, pentru că la Sadoveanu *ĝ* nu are același regim cu *ĉ*: în timp ce *ĉ* are o rostire dură, *ĝ* este moale:

- *déĝet* (h. 50);
- *ĝenúĝkí* (h. 57).

De cele mai multe ori, Sadoveanu elimină palatalizările. Există însă două situații în care păstrează sunetele intermediare între dentalele *t*, *d* și palatalele *t'*, *d'*:

- d'*
- *dinte* (h. 29);
- t'*
- *știrbi* (h. 69).

2.1.2. Lexicul

La Sadoveanu există foarte puțini termeni care nu coincid nici cu graiul moldovean, nici cu limba literară.

Unul dintre aceștia este *maștihă* „mamă vitregă” (h. 157), lexem care apare în nordul Ardealului și în Maramureș (preluat, probabil, de scriitor în timpul călătoriilor sale în Ardeal).

Pentru *diaree*, Sadoveanu oferă două sinonime: *cufurială* și *vintre*. Acesta din urmă este specific Moldovei. În schimb, celălalt termen apare numai în sudul Moldovei (într-o singură localitate) și în Banat în câteva puncte.

2.2. IZOMORFISME

În cadrul aceluiași raport (dintre idiolectul lui Sadoveanu și limba literară) am înregistrat și o serie de izomorfisme. Ele coincid cu trăsăturile diferențiatore dintre limba vorbită de Sadoveanu și graiul moldovean, din care excludem pe cele care nu aparțin nici limbii literare, nici subdialectului respectiv (aceste caracteristici sunt enumerate mai sus).

3. CONCLUZII

După ce am prezentat rezultatele analizei corespondenței dintre idiolectul lui Sadoveanu și graiul moldovean, pe de-o parte, și dintre idiolectul scriitorului și limba literară, pe de altă parte, putem spune că limba vorbită de Sadoveanu nu se încadrează perfect nici în graiul moldovenesc, nici în limba literară. Din punct de vedere diatopic și stilistic, face corp comun cu graiul moldovean. În ceea ce privește gradul de cultură, se grupează cu limba literară.

Referindu-ne la cele trei tipuri de dialecte distinse de E. Coșeriu (dialecte primare, secundare și terțiare), idiolectul lui Sadoveanu se poate înscrie în categoria dialectelor terțiare, a „formelor regionale de exemplaritate” (Coșeriu 1993, p. 66). Acestea sunt definite de A. Turculeț ca „variante ale limbii standard în diverse teritorii, adică ceea ce se numește *română regională*” (Turculeț 1993, p. 193).

Termenul de *română regională* apare, de asemenea, la B. Marinescu (preluat, la rândul său, de la V. Iancu), cu aceeași semnificație, dar în sens restrâns, desemnând varietățile idiolectelor celor trei scriitori chestionați de autorii ALR I (Marinescu 1996–1997, p. 116).

Teoria variantelor regionale ale limbii standard a fost demonstrată în 1947 de Gheorghe Ivănescu în lucrarea *Problemele capitale ale vechii române literare*. El pornește de la constatarea că „timp de mai multe secole, pentru orice limbă literară există nu o limbă literară unică, ci mai multe dialecte literare, dintre care unul se impune ca limba literară de mai târziu” (p. 68).

Această teorie fusese intuită de Moses Gaster cu mai bine de o jumătate de secol înainte (1891): „Între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea existau trei dialecte românești: dialectul de nord – Moldova, clar diferențiat de cel din sud – Muntenia și dialectul din Transilvania” (Gaster 1891, p. XC).

I. Gheție propune, pentru denumirea dialectelor literare, termenul de „variante” sau „realizări regionale ale limbii literare” (Gheție 1975, p. 40).

În ceea ce privește limba literară modernă, Emil Petrovici afirmă că aceasta s-a format prin integrarea a două variante regionale: „o koiné bucureșteană și una ieșeană, ambele vorbite și scrise de oameni culți” (Petrovici 1960, p. 61).

Victor Iancu (1980, p. 223) neagă existența unei limbi standard „pure”, care ar fi numai „o metalimbă a manualelor de gramatică și a dicționarelor normative academice”.

În aceeași sferă se înscrie și teoria lui A. Turculeț (1993, p. 195), demonstrând că româna standard prezintă variante regionale ale căror purtătoare sunt „elitele”.

Putem defini, așadar, idiolectul lui Sadoveanu ca unitate lingvistică marcată diatopic, utilizată de un vorbitor aparținând elitei culturale.

În paginile următoare vom analiza corespondențele dintre limba vorbită de Sadoveanu (așa cum se reflectă în răspunsurile la ancheta ALR I) și limba scrisă a acestuia (cea pe care o folosește în opera sa).

Ca scriitor, Sadoveanu a înfățișat, mai ales în prima perioadă a creației sale, întâmplări și oameni din Moldova de Nord, regiunea sa natală. În consecință, pentru a realiza unitatea dintre conținut și formă, a folosit particularități fonetice și morfologice, elemente lexicale, locuțiuni și construcții caracteristice graiului respectiv.

Aceste particularități apar nu numai în vorbirea personajelor, ci și în cea a autorului (mai ales când este vorba despre teme narative referitoare la trecutul mai îndepărtat). Cu toate acestea, nu putem vorbi despre o manieră arhaizantă sau un regionalism accentuat, deoarece Sadoveanu a găsit „mijlocul de a adapta formele arhaice sau populare la lexicul și structura limbii literare, așa cum aceasta s-a format în secolul al XIX-lea” (Vianu 1956, p. 81).

Așadar, Sadoveanu reține o serie de termeni și construcții din graiul lui de acasă și îi aduce la un nivel superior de expresivitate.

Vom puncta în continuare corespondențele dintre răspunsurile lui Sadoveanu la ALR I și limba folosită în opera sa literară, luând fiecare compartiment lingvistic în parte.

3.1. FONETICA

3.1.1. Vocalismul

Ca și în limba vorbită de Sadoveanu, în opera scrisă trecerea lui *ă* protonic la *a* este foarte frecventă.

– saracă „sărăcă”: „Eu sînt o biată femeie saracă” (*Tu n-ai iubit!*, p. 47) – cf. *zabali* (h. 27);

În cazul cuvântului *bărbat*, trecerea lui *ă* protonic la *a* se produce numai în discursul personajelor, nu și al naratorului:

– barbat: „Ghiujul naibeii, ticălosul de barbatu-meu, s-a îmbătat ca un muscal și s-a culcat în șură” (*Hanul boului*, p. 68);

– bărbat: „Voia să zică ceva bărbatului înșelat, dar se opri și tăcu” – cf. *bărbat* (h. 204).

Spre deosebire de răspunsurile scriitorului la ancheta ALR I, unde închiderea lui *ă* final la *î*, *â* era frecventă, în opera lui Sadoveanu acest fenomen nu este prezent:

– fată: „Acolo, în bordeii, un moșneag, o babă și o fată” (*Morarul*, p. 167) – cf. *fată* (h. 248).

În ceea ce privește cuvântul *băiat*, în opera lui Sadoveanu varianta *băiet* apare în discursurile personajelor, iar *băiat* în discursul naratorului:

– băiet: „– Băietul e voinic” (*Răzbunarea lui Nour*, p. 19);

– băiat: „Obrazul ei palid se luminează când dădu cu ochii de băiat” (*Răzbunarea lui Nour*, p. 22).

În răspunsurile la ALR I, scriitorul dă forma literară (h. 184).

Sadoveanu folosește, atât verbal, cât și în scris, forma de plural *mîni* (în opere apare și *cîni*):

– mîni: „...își încheie, cu mînile tremurând, paltonul la gât...” (*Cel întâi*, p. 76) – cf. *mîni* (h. 49);

– cîni: „...jidanii iștia sînt cîni...” (*Mormântul unui copil*, p. 11).

3.1.2. Consonantismul

Sadoveanu elimină palatalizările atât din limba vorbită, cât și din cea scrisă:

– piept: „Un fior ușor mi se strecură prin piept” (*Vremuri de bejenie*, p. 271) – cf. *pjăpt* (h. 39);

– fier: „...deschidea zare pustie spre întreaga țară prădată, arsă, trecută prin ascuțișul fierului” (*Vremuri de bejenie*, p. 262) – cf. *fiere* (h. 47), *fir* (h. 8).

Seria consoanelor *s, z, ș, j, ț* este, de obicei, dură:

– samă: „După ce se sătură, Ghiță Visarion băgă de samă că nevastă-sa nu mîncase nimic” (*Balta liniștii*, p. 19) – cf. *samă* (h. 190);

– bătrîneță: „...o bărbie adusă spre nasul îngheboșat de bătrîneță...” (*Năluca*, p. 95) – cf. *însurățal* (h. 269);

– roșă: „...parc-o văd pe Anița: cu cațaveica ei cafenie, cu fusta roșă, cu barizul verde...” (*O istorie de demult*, p. 6) – cf. *șîruaie* (h. 74).

În aceeași categorie intră și grupul *st* :

– se stînge : „...îi aude glasul tot mai slab, pierdut, pînă ce se stînge...” (*Mormântul unui copil*, p. 14) – cf. *starpă* (h. 225).

Există și cazuri în care consoana *ș* are o rostire moale:

– învălmășeală: „...și noi doi ne alesesem din învălmășeală și pășeam pe drum încet...” (*Plopul*, p. 81) – cf. *moașe* (h. 212), *șira* (h. 40).

Iotacizarea dentalelor se înregistrează numai în scrierile lui Sadoveanu, nu și în limba vorbită. În opera sa dentalele se păstrează în puține cazuri:

– spui „spun”: „Ăsta, domnule, e mare vânător [...] și pescar, domnule, îți spui eu...” (*Păcat boieresc*, p. 20) – cf. *spun* (h. 107);

– țin: „Eu mai mult de mama mă țin...” (*Mormântul unui copil*, p. 11) – cf. *țin* (h. 106).

Cuvântul *doctor* cunoaște două forme de realizare în scrierile lui Sadoveanu: *doctor*, *doftor*. Varianta ce cuprinde consoana *f* apare în operele din prima perioadă a creației sale. În răspunsurile la ALR I, întâlnim numai forma *doctor* (h. 108):

– doftor: „Bietul moșneag aduse un doftor neamț...” (*Crâșma lui Moș Precu*, p. 335);

– doctor: „Și doctorul asculta milos durerile omului năcăjit” (*Ion Ursu*, p. 173).

3.1.3. ACCIDENTE FONETICE

Afereza apare în cazul lui *i* inițial:

– nalt: „Nalt, slab, cu barba rară...” (*Mormântul unui copil*, p. 13) – cf. *nalt* (h. 60).

În opera scriitorului întâlnim și forma *înalt*, dar foarte rar: „Bătrânul începu a-și purta trupul înalt și drept prin întuneric și lumină” (*Răzbunarea lui Nour*, p. 6).

3.2. MORFOLOGIA

Pronumele demonstrativ de apropiere *aceștia* apare în variante *aiștițe*, în limba vorbită (h. 182), și în formele *iștia*, *aiștia* în operă:

– iștia: „Ce-i și cu țărani iștia!” (*Străjerul*, p. 70);

– aiștia: „Mi se pare că le-au făcut felul aiștia...” (*Botolan*, p. 271).

3.3. LEXICUL

Atât în limba scrisă, cât și în limba vorbită de Sadoveanu apar numeroși termeni regionali:

– vătămătură „hernie”: „...și că o doare și vătămătura tot așa de des...” (*Crăciunul anului 1892*, p. 44) – cf. *vătămătură* (h. 125);

– maștihă „mamă vitregă”: „...că iaca ei trăiesc cu maștiha lor...” (*Ispita*, p. 23) – cf. *maștihă* (h. 156).

Cuvântul *cimitir* se găsește numai în varianta regională, nu și în limba vorbită. În operă, apar ambele forme:

– cimitir: „...trist cimitir, spre care mă purtam cu gândul” (*Plopul*, p. 82);

– țintirim: „Parcă a fost un țintirim în locul acesta...” (*O istorie de demult*, p. 3) – cf. *țintirim* (h. 301).

Precizăm că termenul *cimitir* se găsește numai în discursul naratorului, nu și în cel al personajelor.

Verbul *a scuipa* apare în două variante de realizare, atât în răspunsurile lui Sadoveanu la ancheta ALR I, cât și în opera sa:

– scuipă: „...mormăie moșneagul și scuipă iar în jar” (*Morarul*, p. 165);

– stupeșc: „...era porunca de la stăpânire s-o stupească pentru nelegiuirea ei” (*Ispita*, p. 24) – cf. *scuipă*, *stupeșc* (h. 87).

Am observat, așadar, că atât limba vorbită, cât și limba scrisă de Sadoveanu sunt presărate cu numeroase regionalisme. Însă nici una dintre ele nu poate fi identificată cu graiul moldovean, având în vedere că scriitorul este, în același timp, receptiv la toate înnoirile limbii.

Relevantă pentru limba utilizată de Sadoveanu este aprecierea lui Gh. Bulgăr: „Prin creația sa artistică, M. Sadoveanu a făcut să biruie în literatură limba vorbită

a poporului, pe care a ridicat-o la o mare înălțime de expresivitate, precizie și armonie” (Bulgăr 1953, p. 45).

4. CONCLUZII FINALE

Cercetarea noastră, bazată pe analiza detaliată a întregului material publicat în ALR I, confirmă, în esență, rezultatele prezentate de B. Marinescu în articolul său, singura lucrare de specialitate care s-a aplecat asupra idiolectelor literare înregistrate în atlas. Concluzia ambelor lucrări este că idiolectul lui Sadoveanu nu aparține nici graiului moldovean, nici limbii literare, ci *românei regionale* (Marinescu 1996–1997, p. 116).

În plus, noi am încercat să evidențiem și alte caracteristici ale idiolectului lui Sadoveanu, în comparație cu graiul moldovean și cu limba literară.

Am înregistrat, astfel, pe lângă numeroase heteromorfisme, și izomorfisme și câteva particularități ale limbii vorbite de Sadoveanu, care nu coincid nici cu graiul moldovean, nici cu limba literară. Un exemplu sugestiv este realizarea fonetică a articolului demonstrativ *cel (căl)*.

Din cercetarea materialului lingvistic utilizat de scriitor în operele sale am desprins unele observații cu privire la prezența termenilor (care apar în răspunsurile la ALR I) în anumite tipuri de discurs (discursul personajelor sau al naratorului) ori în anumite perioade ale creației sale (opere de tinerețe sau de maturitate). Un astfel de termen este *băiat*, cu varianta *băiet* (vezi *supra*).

Am constatat că există diferențe multiple între limba scrisă și cea vorbită de Sadoveanu.

De aceea, fenomenul pe care noi abia l-am schițat merită o cercetare exhaustivă.

BIBLIOGRAFIE

- ALR I = *Atlasul lingvistic român I*, vol. I: *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II: *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop, Sibiu – Leipzig, 1942.
- Bulgăr 1953 = Gheorghe Bulgăr, *M. Sadoveanu și problemele limbii noastre literare*, în LR, II, nr. 2, p. 35–46.
- Coșeriu 1993 = Eugen Coșeriu, *Limbă istorică și dialect*, în FD, XII, p. 55–66.
- Dumistrăcel 1982 = Stelian Dumistrăcel, *Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale*, în SCL, nr. 5, p. 375–386.
- Gaster 1891 = Moses Gaster, *Introducere la Crestomație română*, Leipzig – București.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București.
- Iancu 1980 = Victor Iancu, *Pentru un atlas lingvistic al românei standard*, apud Turculeț 1993.
- Ivănescu 1947 = Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, Iași.
- Marinescu 1996 – 1997 = Bogdan Marinescu, *Observații asupra repertoriului lingvistic pe baza datelor din ALR I*, în DR, II, serie nouă, p. 111–120.

- Petrovici 1960 = Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX, nr. 5.
Pușcariu 1933 = Sextil Pușcariu, *Der rumänische Sprachatlas*, apud Marinescu 1996–1997, p. 111 și urm.
Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Prefață la ALR I*, Cluj.
Sadoveanu 1981 = Mihail Sadoveanu, *Opere*. Ediție critică de Cornel Simionescu și Fănuș Băileșteanu, București, Editura Minerva.
Turculeț 1993 = Adrian Turculeț, *Variantele regionale ale românei standard*, în FD, XII, p. 179–198.
Țepelea și Bulgăr 1973 = G. Țepelea și Gh. Bulgăr, *Momente din evoluția limbii române literare*, București.
Vianu 1956 = Tudor Vianu, *M. Sadoveanu la 75 de ani*, în *Omagiu lui M. Sadoveanu cu prilejul celei de-a 75-a aniversări*, p. 72–86.

*Str. Lacul Bâlea, nr. 5, bl. 88, sc. D, ap. 69
Ploiești, jud. Prahova*